

ט. כתב אשורי

אמר מר זוטרא ואיתימא מר עוקבא בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמית. ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש, והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי, מאן הדיוטות? אמר רב חסדא כותאי, מאי כתב עברית? אר"ח כתב לבונאי.

סנהדרין כ"א סע"ב *

העמים הקדמונים אשר היו בני תרבות מפותחת ברצותם לחקוק עלי לוח מחשבות לבם הבדילו בין קודש לחול, דברים שבקדושה חקקו באותיות מיוחדות בתבניתם — סנסקריט — ושונות מהן היו צורות האותיות אשר בהן רשמו דברי חול, וכהפתגם התלמודי דבר שנשתמש בו קודש אל ישתמש בו חול¹, כאשר גם בשימוש השפה שבה דיבר האדם הקדמוני דעת חכמי התלמוד כי עם שבלשון הקודש נברא העולם ובה נקראו שמות כל חי, שמות אשר הוראת שרשיהן יתאים לטבעי נושאייהן², בכל זאת בבואו לספר מצרכי אדם היום יומיים השתמש בשפה חילונית בלשון ארמי³.

ולא לבד דברי הדיוטות כי אם גם דברי תורה לא נכתבו בכתב ולשון ההוא יחד, דברי התורה שבעל פה רשמו או בגופן שלנו כתב אשורי ולשון ארמי, או בגופן שלהן ולשון תורה⁴.

* ראה אשר האריכו בבאור דברי חכמינו אלה הריטב"א בסנהדרין שם, הרדב"ז בתשובותיו ח"ג סי' תמ"ב והתשב"ץ בח"א סי' ס"ה, העקרים במאמר ג' פט"ז, ובס' אבן ספיר ח"ב ע' ט"ו והלאה, ואשר הרחיב ר"י בכרך בספרו היחס לכתב אשורי, ובהמאסף ירושלים חוברת י"ד מצד רע"ט והלאה, והמעין ימצא אשר הוספתי והשלמתי ת"ל בבאור ובירור הענין.

1. עבודה זרה ג"ב ע"א, ויתכן כי מזה הנמוק היה כתוב על הקופות אשר בבית המקדש באלפא ביתא יונית ראה שקלים פ"ג מ"ב בשלש קופות תורמין את הלשכה כתוב עליהן אל"ף בי"ת גימ"ל ר' ישמעאל אומר יונית כתוב עליהן אלפא ביתא גמא.
2. ע' בראשית רבה פי"ד ד', וראה הלאה הערה 5.
3. ראה סנהדרין ל"ח ע"ב שנקטו כי אדם הראשון בלשון ארמי סיפר, בעוד שהסגנון הרגיל הוא לומר בלשון ארמי דיבר (ועל שינוי כזה שאלו בסוכה כ"א ע"ב ולימא מדבריו), שזהו להדגיש כי השתמש בשפה זו אך לסיפור דברים, ושפת עבר נקרא לשון הקודש על תעודתה לדברים שבקדושה, ראה רמב"ן ר"פ כי תשא ל' י"ג בשקל הקודש, כוזרי מאמר ב' אות ס"ד ומאמר ג' אות ל"א, וראה בזהר פקודי רס"ה ע"א, בתרגום ירושלמי ויצא ל"א מ"ה, מקץ מ"ב כ"ג, תצא כ"ה ז' ועוד שנקטו בלישן בית קודשא, אמנם שם נח י"א א' נקטו בלישן קודשא, וראה אשר כתב הג"ר יעב"ץ בספרו מגדל עוז עליית הלשון מסגולת לה"ק שהיא הלשון הטבעית, ותמהים דבריו ממ"ב שבתרומות פ"א ראה רע"ב שם ד"ה שאינו שומע ואינו מדבר, אמנם ראה בפרקי דר"א ר"פ כ"ו נסיון הראשון.
4. ראה מגילה ט', ובשלטי הגבורים פ"ב כי איסור כתיבת דברים שבעל פה היא אך

ובכן דעת מר זוטרא כי משה איש האלהים בכתבו עלי ספר דברי התורה השתמש בשתי הסגולות המקודשות אך בספר שהניח בארון העדות ובספרים שנתן לשבטי יה⁵ כאשר היה על הלוחות הכתובים באצבע אלהים⁶ אבל ספרי תורה שניתנו להעם להגות בהם היו בלשון הקודש וכתב עברי⁷ עד שנשכחו מהם אותיות מנצפ"ך (מגילה ג' ע"א), כי בתורת הראשונים לא היה מ"ם שלהם סתומה, ירושלמי שם פ"א ה"ט, לאשר בהכתב הזה אין כפילת אותיות מנצפ"ך. וכאשר מצא חלקיהו את ספר תורת ה' אשר נכתב בידי משה⁸ לא ידעו לקרוא בו כי אם הכהן והסופר, וכן כאשר כתבה פס יד המלאך בהיכל בלשצר לא כהדין כתבא למקרי (דניאל ה'), לכן עמד עזרא ותיקן כי כל ספרי תורה יכתבו בהכתב המקודש העתיק⁹.

המקרא

אוצר החכמה

- בלשון הקודש אבל בלשון אחר מותר, וראה אגרת הרמב"ם המובאת בתשובות מהר"ם אלשקר סי' ע"ב, תשובות הרמ"א סי' ל"ד והגהותיו ליו"ד סי' רפ"ד סע' ד'.
5. עיין שו"ת נודע ביהודה מה"ק יו"ד סי' ע"א שכתב כי לכל ישראל לא היה כי אם ספר תורה אחד, ולא העיר על דברי המד"ר ס"פ וילך.
6. ראה בפירוש המשניות להרמב"ם ידים פ"ב מ"ה שכתב: הכתב הזה אשר נכתוב בו אנחנו התורה הוא כתב אשורי הכתב אשר כתב יתברך התורה, נקראת אשורי מן הגדולה והתפארת כמו (בראשית ל') באשרי כי אשורני בנות, והוא אמרם אשורי שהוא מאושר שבכתב לפי שאינו משתנה ולא יפול בו דמיון לעולם לפי שאותיותיו בלתי מתדמות ולפי שאינו נדבק אות באות בשיטת כתיבתו ואין כזה בשאר הכתובות.
7. וכן הדגיש באמרו בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי, אשר להבנה השטחית לא היה לו לומר כי אם בתחילה ניתנה תורה בכתב עברי, אחרי שידוע כי לישראל ניתנה וכי חילוק ובילוק קבלוה [ראה כעין זה בספרי טל תחיה מאמר משיח לישראל על שנקט רב הלל אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיה (סנהדרין צ"ט א' ראה מרגליות הים שם אות יו"ד) אך רב הלל דייק באמרו כי אלו הספרים שניתנו לישראל נכתבו בכתב עברי, אבל רבי ס"ל (שם) כי גם הס"ת של המוני ישראל היו בהכתב המקודש אך כאשר חטאו ישראל והתחילו להתבולל עם הכותים בעלי הכתב הלבונאי אז הפכו אותו לרועץ, עד אשר הבדילו ישראל עצמם מהם התחילו מחדש להשתמש בכתב הלאומי, ויתכן שהשתנות הכתב היה אך בספרי תורה שלקרא ניתנו אבל תפילין ומזוזות נכתבו גם אז בהכתב המקודש ולכן לא נחתו לחקור בזה במגילה ח' ע"ב באמרם והיו בהווייתן יהיו, ועכ"ז לא נפרץ בעם ידיעת הכתב ההוא ולא ידעוהו רק חכמי הדור וסופריו.
8. ראה סגנון הכתוב בדה"ב ל"ד י"ד ובמלכים"ב כ"ב ח' ספר התורה מצאתי (בה"א הידיעה), שאך בזה היתה חשיבות אותו ספר, בעוד אשר ס"ת מצויים היו גם אחרי שביער אמון (ברש"י מלכים שם ט"ס ראה סדר עולם רבה פכ"ד ובבלי סנהדרין ק"ג ע"א) ספרי תורה מישראל, כי עוד בדור חזקיהו הצדיק שהרביץ תורה בישראל בטח כתבו ס"ת ככל הנצרך, אך אותו הספר העתיק לא נמצא עד חלקיה, ראה עקרים מאמר ג' פכ"ב, וזה הספר היה גם בידי עזרא ראה עזרא ו' י"ח, שם ז', ובנחמיה ח' ח' הספר.
9. וראה במגילה י"ט ע"א עד שתהא כתובה אשורית ככתבם וכזמנם, שהדגישו יהיה נכתב באותיות שהנהיגו באותו זמן, ויתכן כי בהשתמשות המלאך בהיכל בלשצר בכתב זה ובלשון ארמי ראו כעין התעוררות מההשגחה העליונה לנהוג כן בספרי תורה, אחרי שהיה זה מקובל בידם כי אין להשתמש באלו שתי הסגולות יחד, ואחרי שנותם השפה העידו הנביאים האחרונים על התורה שתכתב

ברם בכדי שלא להשוות הספר השמושי שביד כל אדם מישראל להספר שבארון הקודש שינה השפה ללשון הקרוב לשפת תורה¹⁰ והיא ארמית, שפת התרגום אשר תיקן עזרא, ראה מגילה ג' ע"א¹¹.

אבל העם אשר כבר היתה התורה בסגנונה העברי שומה בפיו מימים קדומים בירר לו ברוחו לכתוב כל הספרים בלשון שניתן בסיני ובכתב המאושר¹²,

אשורית (זבחים ס"ב ע"א), לא אמרו שהתירו או ניבאו אך העידו להדגיש שלא חדשו כתב אך העידו המקובל בידם כאשר העידו על מקום המזבח לאחר ידעו מקומו בדיוק, ואמרו חכמינו ע"ה כי ראוי היה עזרא שתכתב התורה על ידו לולא שקדמו משה (סנהדרין כ"א סע"ב) והוא שהוציא הס"ת שכתב משה (ראה למעלה הערה 7) והעמיד מימינו ומשמאלו שנים עשר אנשים מנין יתאים למנין הי"ב ספרים שמסר משה לשבטי יה, וערך מסורה לתורה ראה ירושלמי שקלים פ"ה ה"א, וזהו ספר עזרא המוזכר במוע"ק י"ח סע"ב, ושם כתב הנוגין ההפוכין לפני פרשת ויהי בנסוע ואחריה (זהר בהעלותך קנ"ה ע"א), כעגול וסימני הסגר [—] שאנו מציינים ראה מהר"מ שי"ף שבת קט"ו ע"ב.

10. ע' פסחים פ"ז סע"ב, וראה פי' ר"א אבן עזרא ישעי' י"ט ח' ורמב"ן עה"ת ויגש פס' כי פי המדבר אליכם, ובמאור עינים לר"ע אמרי בינה ס"פ נ"ז, ונודע כי ספרים נכתבים בכל לשון (מגילה ח' ע"ב), וכ"ש בלשון ארמי (שם י"א ע"א קראה תרגום), ויעוין בלקוטי הפרדס לרש"י בפירוש הקדיש שכתב כי השם המיוחד הוא מלשון ארמי, ובעטרת זקנים או"ח סי' תל"ד כי לשון ארמי נקרא לשון טהור, ולאשר שפת ארם היתה שפה מדוברת מימי קדם יחסו גם מציאת תרגום ארמי לתורה בזמן משה ראה רש"י קדושין מ"ט סע"א, סמ"ג עשין ס"ס י"ט, הגמ"י הל' תפלה ס"פ י"ג, וראה תשובות הרמ"א מסי' קכ"ח והלאה ובהגהותי לאהע"ז סי' קכ"ו סע' א', והנה נודעת שיטת הרא"ש בהלכות קטנות שמצות כתיבת ס"ת לא נאמרה אלא לדורות הראשונים שהיו לומדים בס"ת, אבל האידנא מ"ע על כל אדם מישראל אשר ידו מגעת לכתוב חומשי התורה ומשנה וגמרא ופירושיה ללמוד בהם, וכן הביא הרבינו ירוחם בנתיב ב' בשם הגאונים, וכבר התלבטו מהפוסקים שאחריהם האיך באו להחליף מצוה בחילוף הדורות משום טעם וסברא שהמציאו ראה ב"י יו"ד סי' ע"ר ובדרישה שם וטו"ז סק"ב ובהדושי מהר"ל מפראג לטור יו"ד שם, וברור לדעתי שיסוד הלכה זו היא משנה מפורשת שהזכרתי שאמרו דספרים נכתבים בכל לשון הרי שיוצאים מ"ע של ס"ת בכתיבת תרגום התורה, והנה תרגום באיזה לשון שהוא הלוא אינו יותר מפירוש לתורה, אחד מהרבה פנים לתורה בלשונה המקורית, ובכל זאת יוצאים יד"ח כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני שימה בפיהם, והמשנה והגמרא ופירושיהם המה כמה אנפי דאורייתא עדיפי מכל תרגום.

11. ולכן אמרו בירושלמי מגילה פ"א ה"ט אף הוא [עזרא] נתן כתב ולשון על ידו, וראה בס' חיי משה לפילון ספר ב' סיפור ג', ונדחתה השגת המאור עינים באמרי בינה פרק ה' ראה בו, ועיין בשו"ת בית יצחק מהגר"י שמלקיס או"ח סי' כ"ד אות י"ג שחקר אם גם השם המיוחד יוכל להכתב בכל לשון, ולא העיר על מה שכתב הרשב"א בתשובותיו ח"א סי' תתמ"ה, כי השם המיוחד אינו יכול להתרגם וגם האונקלוס לא תרגמהו, וכאמור גם כתבו לא נשתנה, וכאשר העיר הירושלמי כי מקור טעות היננים שקראו אלהי ישראל בשם "פיפי" הוא לאחר השם נכתב בהכתב האשורי שה"א דומה לפ"א יונית — πει — ראה מאור עינים פנ"ט ומוסף הערוך ערך פיפי.

12. ראה ירושלמי מגילה פ"א ה"ט, פסקי תוספות מגילה סי' כ"ד, ופילון האלכסנדרוני ספר א' סיפור ג', וחכמינו כדרכם במדרשות אמרו שנקרא כך על שהוא מאושר

ולכן נשכח גם תרגומו של עזרא עד שאונקלוס הגר חזר וחדשו, וכן נשכח הכתב העממי שנשאר אך בספרי הכותים¹³, וישראל לא נהגו קדושת ספר תורה בספר שנכתב באותו הכתב¹⁴.

המאורעות הללו השפיעו על השתמשות הכתב והשפה כלל, כי בזמן בית ראשון, בעוד אשר כתבם העממי היה כתב שנשתנה מצורת כתב התורה אז השתמשו לדיבור בשפת לשון הקודש אשר נדברה בצחותה במרכז חיי האומה בממלכת „יהודה“, שלכן נקראה שפת ישראל גם „יהודית“, ראה מלכים ב' י"ח, כ"ו, ישעיה ל"ו י"א י"ג, ונחמיה י"ג כ"ד, והמון העם לא ידע כי אם השפה ההיא ובלעדה לא הבינו גם השפה הארמית הקרובה לה, שלכן כאשר צר רבשקה שר צבא אשור על ירושלם ודיבר דברים נמרצים נגד רצון השלטון הישראלי, אמרו אליו דבר נא אל עבדיך ארמית, כי שומעים אנחנו — הפקידים — ואל תדבר עמנו יהודית באזני העם אשר על החומה, שם, וראה ירמיהו ה' ט"ו.

וגם בעלותם מגלות בבל אשר שם הוכרחו ללמוד שפת הכשדים אך חצי בני העם מדברים אשורית ואינם מכירים לדבר יהודית (נחמיה שם), בטח המה בני נשואי התערובות שהורגלו לדבר בשפת אמם, אבל אחר אשר הפרישו הנשים הנכריות היתה השפה העברית שולטת בפי העם כמקדם, לולא שינה עזרא בתקופה זו את הכתב שהתחילו להשתמש בכתב שבלוחות ולכן שינו בלמדם ספר

בכתב סנהדרין כ"ב ע"א [כעין דרשם שם עיר „טבריא“ במגילה ו' ע"א וכדומה], ומשגירת לישראל נקראה גם השפה בשם „לשון אשורית“ ראה מגילה פ"א מ"ח וברש"י שם, ושם פ"ב מ"ח הלועז ששמע אשורית יצא ובירושלמי שם ובסוטה פ"ו ה"א, כן נקרא הלשון ההוא גם לשון עברי עיין ידים פ"ב מ"ה ובפיהמ"ש להרמב"ם שם, ובכוזרי מאמר ב' אות י"ח, אולם מה שלפנינו בבבלי שבת קט"ו ע"א היו כותבין גיפסית מדית עברית וכו', נראה שצ"ל ערבית, וכן במגילה י"ח ע"א צ"ל ערבית לערבים עלמית לעילמים וכו', כי לשון עברי שהוא המקודש הרי אין צורך להשמיעני שיצא והוא הנאה לדיבור יר' מגילה פ"א ה"א וסוטה פ"ו ה"ב.

13. וראה בפירקי דר"א ס"פ ל"ח שמוזכר כתב נוטריקון, כלומר כתב הנוטריון, הסופרים, וכבר העירו החוקרים על הרבה שבויים שבאו בס"ת של השמרונים שאפשר להכיר מקורם מאשר לפני הסופר הראשון היה ספר כתוב אשורית ולכן נתחלפה לו ה"א בחי"ת הדומות בצורת כתיבתן בעוד שבכתב העברי אין דמיון הדדי, וראה הגהות מיימוניות הל' תפילין פ"א אות א' שכתב: עוד נראה לר"י ראייה מדאמר בפ"ב דסנהדרין והניח להדיוטות כתב עברי ולשון ארמי והוא תרגום ואנן כמו הדיוטות, נראה שהבין באמרם „הדיוטות“ היינו דברי חול כבבלי בבא מציעא ק"ד ע"א וירושלמי פט"ו ה"ג לשון הדיוט.

14. ראה ידים פ"ד מ"ה, וראה בפירוש טהרות המיוחס לרב האי גאון ובפיהמ"ש להר"ם ורע"ב שם שכתבו כי הכתב ההוא הנשאר אצל הכותים השתמשו בו ישראל לדברי חול, והמטבעות הנמצאות מזמן מלכי ישראל הן באותו כתב, אבל הכתב שאנחנו כותבים בו ספרי תורה הנקרא אשורי הוא הכתב שבו נכתבו הלוחות, והתגלות כתבי היתדות עתה תוכיח כי לבני אשור היה כתב אחר המתדמה יותר להכתב העברי, וחכמינו דרשו כדרכם שנקרא אשורי על שהוא מאושר בכתבים שבאותיותיו אינן מתדמות זו לזו כאותיות כתיב היתדות.

הספרים בשפה ארמית, והיתה השפעת למוד התורה בתרגומה הארמי גדולה כל כך עד שהתרגלו בשפת התרגום לשימוש יום יום¹⁵.

אבל כאשר בכתיבת ספר תורה אמרו חכמים (סנהדרין שם) שישראל ביררו להן כתב^{אורח 1234567} אשורית ולשון הקודש, כן גם התרגלו להשתמש לצרכיהם בשניהם יחד, מתחילה נכתב בהם רק ענין חשוב עד כי אם מצאו מגילה נכתבת בכתב ולשון הקודש היה זה לאות על חשיבותה, ראה סנהדרין צ"ז ע"ב, וברבות הימים התחילו לכתוב בהם גם שטרי הדיוטות, ראה בבא בתרא קס"ו ע"ב קפל מלמעלה וספל מלמטה מי חיישינן לזבוב שחסר רגלה של קו"ף ונעשה סמ"ך, תיקו, מציאת שאלה זו היא אך בהיות השטר כתוב עברית ובאשורית, ובספרי פ' עקב פס' ודברת במ כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון הקודש, ובתוספתא חגיגה פ"ג שחייב אדם ללמד את בנו לשון הקודש, וגם אמהתא דבי רבי היתה מדברת בצחות הלשון, ראה בבלי ראש השנה כ"ו ע"ב, מגילה י"ח ע"א, וירושלמי שם פ"ב ה"ב ושביעית פ"ט ה"א, ובין הי"ח דבר שגזרו שאפילו אם יבא אליהו ובית דינו לבטלם אין שומעין לו (ע"ז ל"ו ע"א) היתה גם הגזירה על לשונם של נכרים שלא ירגיל אדם עצמו לדבר בלשונם, ירושלמי שבת פ"א ה"ד ראה בק"ע שם.

י. מנין פסוקי תורה

^{מנין פסוקי}

ת"ר ה' אלפים תתפ"ח הוו פסוקי תורה, יתיר עליו תהלים שמונה, חסר ממנו דברי הימים שמונה. קדושין ל' סע"א

כבר נשאל רב האי גאון לבאר ברייתא עתיקתא זו¹, אבל תשובתו מוסבת רק על האי התאמה של מנין פסוקי תורה שאמרו פה עם סכום הפסוקים שלפנינו במסורה², בעוד שהמפליא ביותר הרי הם דבריהם, "יתיר עליו תהלים שמונה" כאשר כבר תמהו על זה רבותינו בעלי התוספות באמרם הן גם אם יהיו פסוקי תהלים משלש שלש תיבות לבד עוד לא יעלה למנין פסוקי תורה, ולא יתקבל

15. ראה מגילת תענית פ"א, שקלים פ"ו מ"ה, ותוספתא סנהדרין פ"ב ו'.

1. ראה תשובות הגאונים זיכרון לראשונים (הרכבי) סי' ג', ובבית נכות ההלכות ע' 48, ועיין בילקוט שמעוני עקב רמז תתנ"ה.

2. כאשר העיר הגר"י ברלין בגהש"ס קדושין שם, וראה בגהש"ס ברכות ז' ע"א שיש גורסין שמונת אלפים תתפ"ח, וראה רש"י ראש השנה ל"א ע"א הז"ו ל"ך מכאן ואילך שמונה פסוקים וכו', ובתוס' מגילה כ"ב רע"א ד"ה אין מתחילין בפרשה פחות מג' פסוקים כו' וקשה על מנהג שלנו שאנו קורין בפרשת ויחל כו' וכן המפסיר ביו"ט בחוה"מ והשווה חלוקת הפסוקים לפנינו.